

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ד, תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

העברית והלשונות הקרובות לה

ד. ההגאים השורקים ומקביליהם: ז, צ

ההגה ז העברי מייצג שני הגאים מקוריים. האחד הוא
ההגה המקורי ז, הנמצא בשרשים העבריים, הארמיים והערביים
(ז), כגון:

עברית זרע,	ארמית זרע,	ערבית זרע
" זמן,	" זמן, זמנא,	" זמן, זמאן
" קור,	" קור,	" גור
" זרה,	" זרה,	" זרה

ולעומת הגה ז זה – יש לנו הגה ז אחר, גלגולו של
ההגה השמי ד, הקיים בערבית כד (ז). הגה שפי חוכך,
הנהגה כמו הדלית הרפה בעברית של יהודי תימן וכמו the
אנגלית במלים then, father – מין הגה ממוצע בין הדלית לזיין.
בארמית נתגלגל הגה זה להגה השפי ד. משל:

עברית און,	ארמית אדנא,	ערבית און
" זבח,	" דבח,	" זבח
" זכוב,	" דפכא,	" זכאב
" זה, זו,	" דא,	" דא (הדא)
" זרוע,	" דרע,	" דרע

ועוד דוגמאות רבות יצא באלו.

ואף כאן – כמו בדברינו על השיין – נוכל למצוא
זוגות של שרשים, הוהים בצורתם העברית, אלא שבאחד מבני
הזוג יש הגה ז מקורי, ובאחר – ז, שהוא מקבילו של ד השמי.

בדוגמאות שלעיל כבר הבאנו זוג כזה: זרע מעניין
 זרע זוריעה, שהוא זרע גם בארמית ובערבית; ולעומתו —
 "זרוע", שהזיין שבו הוא ד בארמית, ד בערבית.

דוגמה אחרת לכאן הוא השורש א־ז־ן. מצד אחד: אֶזַן
 הָאֶזֶן, שעיין השורש שלו היא ד בארמית, ד בערבית.
 כמובא בדוגמאות לעיל. ומצד אחר השם "מאֶזְנִים" והפועל
 "אֶזַן" (קהלת יב ט), שהזיין שבהם מביע הגה ז מקורי, הקיים
 גם בארמית מאֶזְנִיא (ובניבים ארמיים אחרים: מוזנא, מוזניא,
 מוזאניא) וגם בערבית מִיזַן (משורש ו־ז־ן). שני שרשים
 נפרדים לפנינו, וכל היקש שיקיש אדם בין "מאֶזְנִים" לבין
 "אֶזַן", לא יהיה אלא דרוש על יסוד הצורה העברית. ולא
 הסבר של ממש למקורן של המלים ושל משמעויותיהן.

בדומה לזה אין לדרוש סמוכין בין שורש הפועל אָסַד
 בארמית ובין שם המספר העברי אָסַד. בשם-המספר — בעברית
 אָסַד, בארמית סַד, בערבית אָסַד או נַסַד — הדלית הוא ד
 מקורי, המשותף לכל לשונות שם, ואילו בפועל אָסַד הדלית
 הוא גלגולו הארמי של ההגה ד, שהוא ז בעברית. אָסַד
 בארמית הוא אָסַד בעברית. אָסַד בערבית.

ההגה צ העברי מסובך יותר: לא שני צדיי הם אלא
 שלושה. האחד הוא הגה צ, המשותף לשורשי שלוש הלשונות
 (בערבית ص):

ערבית	צפּוּר	ארמית	צפּר	ערבית	עפּוּר
"	صفر	"	صفر	"	صفر
	صفر		صفر		صفر

עברית צְבִי ארמית צְבִי, צָבָא ערבית צַבָּא
 ("ארץ צְבִי") (=רצה), (=קמד)
 ארץ חמדה).

והגה אחר, המופע בצדדי בעברית, הוא גלגולו של ההגה השמי טֵ, הקיים בערבית כֶּט (ظ), הגה שיני מוּהַד (emphatic) וחוכך, הנהגה כוּיִן מותזת בנגיעת קצה הלשון בתך הקדמי; הגה זה נתגלגל בארמית לֶטֵ. הרי דוגמאות להקבלות הגה זה:

עברית צְפָרְן,	ארמית סְפַר, סְפָרָא,	ערבית סְפַר
" צַל, צָלָיִם,	" טָלָל, טָלָא,	" טָל
" צְבִי (שם חיה),	" טְבָא,	" טְבִי
" צור (=סלע),	" טורָא,	

הגה צ זה הוא ודאי אותו הגה שבראש שם העיר צור, שהיוונים העתיקהו Tyros (כיוון ששמעו כאן הגה דומה לטי"ת). הגה צ שלישי הוא זה שמקבילו הערבי הוא צֵ (ض), הנהגה בדומה לדלית מותזת בנגיעת קצה הלשון בתך העליון; בארמית נתגלגל הגה זה משום־מה לֶע, ובהגייה אחרת לק. כך:

עברית אָרְץ,	ארמית אַרְעָא (אַרְקָא),	ערבית אַרְץ
" צוּקָה, הַצִּיק,	" צָקָא (מכאן)	" צֵאָק
	הושאל לעברית	(=היה)
	מַצִּיק, מוּצָקָה,	דחוק
" צַר, צָרַר	" צָר (גם בעברית),	" צָר
		(=שנא),
" צָאן,	" צָן,	" צֵאָן

וכמובן, יש שרשים זהים בעברית, שנבדלים זה מזה

בטיבו ובמקורו של צ שבהם, המייצג הגאים מקוריים שונים בכל אחד מהם.

כך, למשל, ממוג השורש צ-ר-ר שלושה שרשים שונים:
 1) צ ר ר בצדדי מקורי, שעניינו קשר, צרירת צרור או צרות ודוחק, מצר, צרה וצוקה. קרוב לו השורש צ-ו-ר, שממנו מצור. — 2) צ ר, בצדדי המייצג צ (ض). ועניינו שנאה, צר ואויב, נשים צרות כחנה ופנינה. 3) צ ר, שהצדדי שבו מייצג ט (ظ). משורש זה גזור שם אבן הצר או הצור (השווה בארמית: טורא = הר, סלע) ¹.

ויש להיזהר בשורש עברי בעל צדדי, ויש לבדוק בו על פי מקביליו הארמיים והערביים, צדדי זה מה טיבו. וכן יש להיזהר בשורש ארמי בעל טיית או בעל עיין, ולבדוק אם זו טיית או עיין מקורית כמו במלים טל, צם, או שזו טיית או עיין הקרובות לצדדי העברי, כמו קלל—צל, או ציר—ציר (מלאך).

הקבלת ההגאים השורקים בעברית, מסתכמת בטבלה זו:

צ	צ	צ	ז	ז	ש	ש	ש (ס)	ס	צברית
ק, ע, ע	ט	צ	ד	ז	ת	ש	ס (ש)	ס	ארמית
צ	ט	צ	ד	ז	ת	ס	ש	ס	ערבית

לסיכומה של פרשת ההגאים השורקים ייאמר: בלשון הערבית נקלטו ונשתמרו קונסוננטים אחדים, שאין כמותם

1. עיי' על שורשי "עצב", "לשוננו לעם" ס"ו, עמ' 25—26.

בעברית ובארמית. מהם הכרנו את ה, ד, ט, צ, שנתמזגו
בעברית עם ההגאים השורקים הקרובים להם ש, ז, צ, ובארמית
נתמזגו עם השניים הקרובים להם ת, ד, ט (וההגה צ, שנתגלגל
להגה ע או ק). אין זה מענייננו כאן לדון, אם בעברית של
אבותינו היו נהגים ההגאים השמיים הנ"ל ממש. מכל מקום
מיוסד האלף-בית העברי (והארמי) על אוצר הגאים של 22
קונסוננטים בלבד. בלשון אוגרית הקדומה קרוב אוצר ההגאים
לזה שבערבית, ואילו בלשון האפדית, העתיקה ממנה, קרוב
אוצר ההגאים האלה לזה שבעברית ובכנענית, אף על פי
שהלשונות שייכות לענפים שונים במשפחת הלשונות השמיות.